

ДО ІСТОРІЇ ПІСНЕСПІВУ ПРИЧАСНИЙ (КИНОНИК)

Лексика конфесійного стилю на позначення назв піснеспіву не була предметом дослідження мовознавців. У статті простежується історія піснеспіву причасний (киноник) з часу виникнення і до сьогодні, аналізуються похідні утворення. Дослідження виконано на основі лексикографічних джерел, що охоплюють XI – XXI ст., а також церковних пам'яток.

Ключові слова: піснеспів, киноник, причасний, причащати, релігійна термінологіка.

Наталья Пышна. К ИСТОРИИ ПЕСНЕПЕНИЯ ПРИЧАСТНЫЙ (КИНОНИК)

Лексика конфессионального стиля, используемая для обозначения названий песнопения, не была предметом исследования языковедов. В статье прослеживается история песнопения (киноник) со времени возникновения и до сегодняшнего дня, анализируются деривативные образования. Исследование выполнено на основе лексикографических источников, охватывающих XI-XXI вв., а также церковных памятников.

Ключевые слова: песнопение, киноник, причастный, причащать, религиозная терминологика.

Natalya Pyshna. THE HISTORY OF THE CHANT "PRYCHASNUI" (KYNONYK)

The vocabulary of the confessional style denoting the names of chants has not been the subject of linguistic studies. The article traces the history of choral «prychasnyi» (kynonyk) since the origin until today, and analyzes the derivative formation. The research has been conducted based on lexicographical sources, covering XI-XXI centuries, and written records of the church.

Keywords: chant, «kynonyk», Sacrament, religious terminology.

Із здобуттям Україною незалежності, вітчизняне мовознавство заповнює прогалини в багатьох питаннях, пов'язаних із церковно-релігійною сферою. Так упродовж останніх двадцяти років з'явилась низка праць, присвячених вивченню релігійної лексики. Попри значну кількість робіт, у яких опрацьовані окремі лексико-семантичні групи цієї лексики в синхронному та діахронному аспектах тематична група на позначення назв *піснеспівів* системно не досліджувалась мовознавцями (стаття О. Горбача, присвячена церковній музичній термінології, лише окреслила цю проблему). Класифікацію назв *піснеспівів* релігійної термінологіки та формування *піснеспіву канон* в діахронії та синхронії розглядалися в наших розвідках. Тому логічним є розгляд історії назви *причасного (киноника)* як репрезентанта цієї групи. Дослідження виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Українська мовна картина світу: лінгвокогнітивний, лінгвокультурологічний та лінгвостилістичний аспекти».

Таїнство Св. Причастя (Євхаристії) є духовною їжею кожної людини. Воно є основою Євхаристійної Літургії. Саме на цій богослужбі відбувається виконання *причасного піснеспіву* перед і під час причащення християн. Ф. Кульчинський з'ясовує особливості приготування до Св. Причастя, розрізняє причастя священнослужителів і вірних [14, с. 55-63]. Б. Пивоваров говорить про Євхаристію як про основу духовного життя і спасіння [20, с. 1]. К. Керн зазначає, що Євхаристія з одного боку є жертвою, повторенням Голгофського жертвоприношення, а з іншого, – Таїнством великої символічної дії [10, с. 205]. В. Тулупов висвітлює аспекти обряду причащення (хто достойний причастя, навіщо потрібно причащатися зі страхом Божим, правила для тих, хто хоче прийняти причастя, віра – фундамент підготовки до причастя), довів важливість і значення впливу причащення для людини, яка прагне зблизитись з Богом [30, с. 17-

36]. П. Могила подає послідовні настанови тим, хто хоче причаститись, доводить важливість Крові Господньої для християн [16, с. 276- 319].

Метою нашої статті є дослідження історії формування назви піснеспіву – *причасний* (*киноник*), уточнення дефініції поняття, простеження історії становлення родових корелятивів.

У давньоукраїнській мові на позначення цього піснеспіву існувала лексема *кенаник*, значення якої «*причасний стих* (На ст҃ги ж҃ Б҃г҃ и на прокимѣн҃г҃, и иж҃ х҃р҃овимь к҃днаник҃г҃. Тако въ църковь Пс҃м҃ъ с҃вѣтъ принд҃сѣнъ б҃г҃стѣ (мнихъ) невидмо, въ вр҃мя ~гда начаша к҃днаникѣ пѣти)» [28, I, с. 1205]. Питомий корінь піснеспіву *причасний* походить від слова *причастя* «стсл. причасті~ «причастя: участь, причетність» пов'язане з дієсловом *прич#стити* с# «причаститися : взяти участь», утвореним за допомогою префікса *при-* та суфікса *-и* від іменника *ч#сть* «частина», очевидно, як семантична калька стр. *metllyij* «причастя; участь», пов'язаного з дієсловом *metalambJnw* «беру участь» [7, IV, с. 583]. Він функціонує з XI ст. із фонетичними відповідниками *прич#ща* [9, с. 162] і *причасті~==прич#сти~* [28, II, с. 1491], значення яких : «1. приєднання, прилучення; 2. взаємовідносини, зв'язок; 3. доля, участь, жребій; 4. частка, доля; 5. спадщина, спадок; 6. причащення святих таїн; 7. причастя, св. таємниці; 8. причастя (граматич. термін)» [28, II, с. 1491]. Словник бойківського говору Ю. Кміта називає зазначену лексему Законом Св. Причастя [12, с. 79]. У сучасній українській мові функціонують номінації *причастя* і *причащення* [24, VIII, с. 96]. Словник церковно-обрядової термінології Н. Пуряєвої окреслює значення розглядуваного слова у такий спосіб «Причастя 1. Таїнство Причастя; 2. Те саме, що Дари Святі. Причащення і причастя – Обрядова частина богослужіння Таїнства Євхаристії, під час якої священнослужителі та вірні приймають та споживають Святі Дари» [22, с. 108]. У лексиці сучасної української мови функціонують синонімічні вирази-сполучення зі словом *причастя*: Давати (дати) причастя кому; Пускати (пустити) до причастя кого – причащати кого-небудь (про священнослужителя); Приймати (прийняти) причастя; Ходити (іти, піти) до причастя – причащатися [24, VIII, с. 96].

У парадигматиці слово *причастя* утворює синонімічний ряд зі словами : *причащення, причасник, причасниця, причащати, приймати причастя*. Родовий корелят *причащення* (*причащани~*, *причащѣнїг*) вперше занотований у XII ст. [28, II, с. 1491-1493] Спільнокореневі слова (*причасник, причасниця, причастити*) функціонують з XI ст. : «Таинамъ бжи"мъ вѣроуи тѣлоу и крѣви ~го съ страхъмъ прич#шт#" с# да причастьникъ бидѣши» [9, с. 237]; Въ чъртогъ прѣсвѣтъл҃ги въсглитис# сътвори и църствію причастьницю, "ко съобщьницю въ стрСахъ ~го показас"» [28, II, с. 1292-93]; Ащ҃ ли ж҃҃ того духовникъ видить того ч҃ловѣка. . . въ ун҃гнѣи с҃рд҃счнѣмъ ходяща, причащаютъ пак҃҃ того на тр҃гѣтѣ лѣто"» [28, II, с. 1493]. На виконання чи здійснення обряду причащення вказує дієслово *причащати* – відіменниковий дериват від слова *причастя*, який вперше зафіксований в XI ст. з постфіксом *-ся*, колишнім займенником «Таинамъ бжи"мъ вѣроуи тѣлоу и крѣви ~го съ страхъмъ прич#шт#" с# да причастьникъ бидѣши» [9, с. 237]. У давньоукраїнський період функціонують такі фонетичні варіанти згадуваної лексеми: *причащати, причастити* [16, I, 253], *причащаю* (*причащатис#==прич#щатис#"*) [28, II, с. 1493].

На позначення *причасного піснеспіву* в грецькій мові існувала лексема *koinonikon*, що була запозичена через церковнослов'янське посередництво з грецької (*koionikon*) в давньоукраїнську мову у вигляді (*к҃днаникѣ*) [28, I, 1205]. Згадуваний номен у XII ст. функціонував зі значенням «причастяна – причасний стих» [28, II, с. 1493]. Спільнокореневі слова *причасний, причащення, причасник, причасниця, причащати* не входять у реєстр словника староукраїнської мови XIV – XV ст. Києво-Печерський патерик фіксує на місці фонем *<e>* – *<i>*: «И тако въ църковь Печерьскую пресвятѣя Богородица принесень бысть невидимо въ врѣмя, егда начаша кинаникѣ пѣти» [11, с. 110]. За даними «Требника» П. Могили, в XV ст. функціонував староукраїнський номен *причastenъ*, давньоруською мовою приміром: «Прокилѣмѣнъ Хралми и^ Днѣлви, А^п>ль и^ Е^v>лїг, такожд҃ и^

Причалстгнъ""» [16, II, с. 90]. У згаданому Требнику знаходимо родові кореляти : причастіг, причалстникъ, причастити («причалстіг жг Бж>твгІннхъ ТаІннъ аѣшг разсидіши ^ложгІнно брІти, доІндгжг ^ тгбг2 по силлх иѣхъ наложгІнню иѣмъ Ебпітімю поль съвгршалть, ибли2 съвгршг=ннхъ изсполи#Іть, изли2 аѣбіг по при#Ітію из съвъкиплгІнію иѣ2х Цр\кви, мІлдромі разсидгІнію твогІми да подлгІжить» [16, I, с. 217]; «Атг жг дгргнлши Причастити когw2, иб салмъ т#Іжkw смгІртнw съгршіши, иб Причалстникъ ничтожг пріІймгть. Къ служгІніи Бж=твгІниг# ЛвтІлргіи, ис_І# вгІми куІжнw потргІбнг суІть""""» [16, I, 253]; Причастити, ибw кроІмнхъ намгргІні# кgwбгт7аІютс#, иб в тІло Хв7о ндпрглагаІютс#=» [16, I, 253]). Приклад зі згаданого джерела вказує на функціонування в староукраїнській період української мови сполуки дієслово + іменник, (де родовий корелят *причастя*) це – *приймати причастя*: Нгсторі#І иввъ жг, тргбнх естн да сътвор#ть ливгІлльвъ (сил гстъ писалніг да дад#Іть,) иб е4ргсвъ свою2 да проклінаІють иб Нестолрі#, иб ЕбвтІлхІ#, иб Діоскwlра, иб СгвІлра, иб проІчих началникwвъ силцвгхъ еѣресги, иб всІлхъ талъдг мІдрствІлІтихъ "ѣжг иб вбии 2: иб вс#2 прддъргчгІннр# еѣргси : иб талkw пріІмалти иѣмъ ст7олг ПричатгІніг [16, I, с. 188]. З XVI - до XVIII ст. піснеспів *причасний* не згадується. Лише в XVII ст. фіксується значення родового корелята причастіг «учасництво» [2, с. 100]. Зауважмо, що в XII ст. слово *причащання* звучало (причащани~, причащніг) [28, II, с. 1491-1493], а в середині XIX ст. видозмінюється фонетично із **ія-** : «причатгні# : послх того приготовлгнъ# прістипае причастнкъ ко св#тому причатгнію при службн Божой по причащнію св#тгннослижитгІлгдй""» [15, с. 337]; «Да бидгть жг вІлстнw иІ сіг2 : Яѣkw вралть цр?кихъ оІлтар#2, и^ ^ страІнъ маллгхъ по всІлмъ цр7квамъ во всю2 свІлтію сгдмІлци нг затвор#Ігмъ, и^ во вргІм# причащгІні#» [29, с. 247].

У богословській літературі XIX ст. простежуємо функціонування як застарілої назви *киноник* зі значенням «стих, який виконується співаками під час прилучення священнослужителів» [21, X, с. 16], так і терміна *причасний*, який в богослужбовому Типіконі зафіксований як *причасний неділі й празника* «По вхолдн : Тропалрь воскргІсгнъ и^ тропалрь пралзника, слалва кондакъ воскргІсгнъ, и^ нгІннх кондакъІ пралзника, Прокімгнъ, Аполстоль и^ а#ллілуІа, Ев>ліг и# Причалстгнъ нгддІллі и# пралздника» [29, с. 96]. У словнику української мови за ред. Б. Грінченка подані синоніми *сакрамент, (-ту), сакраментувати, -тую, -си* до слів *причастя, причастити*: «Не признається – не станеш його сповідати і сакраменту давати» [23, IV, с. 97]; «А тим часом непростений грішний умирає. Уже його лукавого сакраментували» [23, IV, с. 97]. У згаданому лексикографічному джерелі слово *причасний* є компонентом складеного терміна – *причасна молитва* зі значенням «молитва перед причащенням» [23, III, с. 451].

У богослужбових пам'ятках XX ст. лексема *причасний* часто вживана вірними церкви й функціонує із семантикою «причасний стих»: «У часі запричащення священника вівтар залишається закритим, зображуючи собою ту госпуду, що в ній Ісус Христос звершив Тайну Вечерю. Люди співають тоді належні *причасні стихи*, молитви чи канти» [14, с. 62]; «Є звичай стояти з запаленими свічками перед вівтарем: за Малим входом – чоловікам, під час Херувимської – парубкам, під час «Піднесли до Господа» – жінкам, під час *причасного* – старшим чоловікам і дідам. На *причасному* співається побожних пісень з Богогласника, стародавньої церковної книжки» [3, с. 47]. Так, у «Служебнику» вживається словосполучення *причасного дня або святого* «І співають співці *Причасний (кінонік) дня або святого*» [27, с. 99]. У богослужбовій літературі «Вечірн# і утрен# та інші богослуженн# на всі неділі і св#та цілого року» засвідчено номен *причастень* «Причалстгнъ. Воста2, "4kw сп# Гд?ь, иб воскргІсг спасал#й насъ. АллілуІа» [6, с. 304].

«Краткий церковно-богослужебный словарь. Для толкового чтения книг, уяснения смысла богослужения и обрядов православной церкви» дає дефініцію окресленого слова «*Причасним* називається стих : *Тіло Христово прийміть, і Джерела безсмертного скуштуйте*, який співається під час причащення мирян. Приспів *алілуя*, хвалить Бога, стосується до Ісуса Христа, який невидимо перебуває в Святих Дарах, і через причащення їх повідомляється вірним» [13, с. 284]. «Полный церковнославянский словарь» за ред. протоієрея Г. Дьяченка фіксує лексему *киноникъ* зі значенням «причасний стих, який співається на літургії під час роздроблення Агнца і причащення священнослужителів після проспівання *єдин свять, єдин Господь...*» [19, с. 250]. Ю. Ясіновський розрізняє терміни *причасник* або *киноник* і *причасні*. «*Причасник*, або *киноник*, – стих, переважно з псалма, що виконується під час причастя. *Причасні* – стихи з псалмів з додатком «Алілуя» співаються перед причастям на літургії» [32, с. 6].

Архаїчна назва піснеспіву *киноник* видозмінює свою фонетичну форму в ХХ ст. Уже І. Огієнко розглядає згадану назву *канонік* спочатку як титул, який надавався священникові настоятелем великого собору, а згодом як титул каноника, який надавався кожному заслуженому священникові, який був нижчий за титул прелата (пралата) [18, II, с. 184]. У старослов'янсько-українському словнику лексема *канонік* (*кановъникъ*) виступає з дещо модифікованим значенням «*канонік, крилошанин* – звання церковного достойника» [1, с. 88]. У сучасних лексикографічних та богослужбових джерелах функціонує лексема *причасний* на позначення церковного співу, а *киноник* подається у словниках з позначкою як застаріле. Так, у К. Нікольського лексема *причасний* має значення «вірш, який співається після возгласу «Святая святим» під час причащення священнослужителів у вітварі» [17, с. 8]. Сучасна українська мова засвідчує значення лексеми *причасний*: «*Причасний*, а, е, церк. Стос. До причастя. Причасний спів» [24, VIII, с. 95]. Таке саме трактування подає Великий тлумачний словник сучасної української мови [4, с. 1139]. Словник церковно-обрядової термінології Н. Пуряєвої фіксує *причасний стих* (застаріле *причастен*) зі значенням «вірш псалма, який виконують під час причащення священнослужителів; *канонік*» [22, с. 108] й подає різновиди цього терміну – *причасного дня і свята*: 1. «*Причасний день (денний)* «причасний, змістом якого є прославлення священної особи чи події, якій присвячено день»; 2. *Причасні свята* - «причасний, змістом якого є прославлення священної особи чи події, що її свято відзначають» [22, с. 108].

У пропонованій статті проаналізовано дефініцію назви *причасний (киноник)*, простежено історію формування й функціонування лексеми від найдавніших часів до сучасності. Подано деривативні утворення, історію їхнього функціонування. Наше дослідження засвідчує, що лексема *причасний* пройшла довгий шлях становлення, протягом якого зазнала значних змін у семантичній структурі. Подальшого наукового опрацювання потребує мікрогрупа, до якої входять такі назви *піснеспівів*, як *антифон*, *акафіст*, *ікос*, *ірмос*, *кондак*, *катавасія*, *тропар* тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник / Л. Белей, О. Белей. – Л.: Свічадо, 2001. – 332 с.
2. Беринда П. Лексіконъ славеноросскій и именъ Глькованіє / П. Беринда. – К., 1961. – 271 с.
3. Білоусенко О. Наша віра. Короткий катехизис Православної Віри / О. Білоусенко. – Нью-Йорк: Друкарня української православної церкви в ЗДА, 1956. – 65 с.
4. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – К.-Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.
5. Горбач О. З історії української церковно-музичної термінології / Олекса Горбач / [ред. Б. Рицар, Р. Микульчук]. – Л., 2004. – С. 79 – 131.
6. Вечірн# і утрен# та інші богослуженн# на всі неділі і св#та цілого року. – Виннигеп: Видавництво о. Василян у Лондоні, 1945. – 1070 с.
7. Етимологічний словник української мови. У 7 т. – К.: Наук. думка, 1982. – 2006. – Т. 4. – 621 с.
8. Желехівський Є. Малорусько-німецький словник / Є. Желехівський. – Л., 1886. – 1122 с.
9. Изборник 1076 г. / [сост. В. Гольшенко и др.]. – М. : Наука, 1965. – 1093 с.

10. Керн К. Евхаристия (из чтений в Православном Богословском институте в Париже) / К. Керн. – М.: Храм св. бессм. Космы и Домиана на Маросейке, 1999. – 207 с.
11. Києво-Печерський патерик. – К.: Час, 1991. – 280 с.
12. Кміт Ю. Словник бойківського говору / Ю. Кміт. – Самбір: Заходом і коштом музею «Бойківщина», 1934. – 116 с.
13. Краткий церковно-богослужебный словарь. Для толкового чтения книг, уяснения смысла богослужения и обрядов православной церкви. – М.: Благовест Подворье Троице-Сергиевой Лавры, 1997. – 320 с.
14. Кульчинський Ф. Божественна літургія. Короткий пастирський коментар. Редакція прот. Степана Ярмуса / Ф. Кульчинський. – Вінніпег-Канада: Видавнича спілка „Екклесія”, 1992. – 71 с.
15. Литургика или наука о богослуженью церкви греческо-католической. – Львовь: Въ печатни заведенья Ставропігійского, 1863. – 625 с.
16. Могила Петро. Евхологион, албо молитвослов, или требник / Петро Могила. – К., 1646. – Ч. 1-3. – Ч. 1 – 860 с.; Ч. 2 – 376 с.; Ч. 3 – 436 с.
17. Никольский К. Посobie к изучению Устава богослужения православной церкви. – М.: Издательский совет Русской Православной Церкви, 2008. – (Серия «Литургическая библиотека»). – ISBN 978-5-94625-295-9 – Репринт 7-го изд. (СПб.: Синодальная типография, 1907). – 894 с.
18. Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови: у 4 т. / [за ред. Ю. Мулика-Луцика]. – Вінніпег, 1979.
19. Полный церковнославянский словарь / [за ред. Протоіеря Г. Дьяченка]. – М.: Отчий дом, 2001. – 1120 с.
20. Пивоваров Б. Божественная Евхаристия как основа духовной жизни и залог спасення // Церковь и время. – 2000. – № 2 (11). – 10 с.
21. Православная богословская энциклопедия : вь 12 т. – Петроградъ: Приложение к духовному журналу «Странникъ», 1900.
22. Пуряева Н. Словник церковно-обрядової термінології / Н. Пуряева. – Л.: Свічадо, 2001. – 156 с.
23. Словарь української мови: в 4 т. / [за ред. Б. Грінченка]. – К., 1907.
24. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
25. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: у 2 т. – К.: Наук. думка, 1977 – 1978.
26. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: у 28 вип. – Л.: НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1994 – 2006. – Вип. 1– 4.
27. Служебник. – США., 1989. – 240 с.
28. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка / И. И. Срезневский. – СПб., 1893 – 1912. – Т. 1 - 3.
29. Тѣпикѣнѣ, сирѣчь: оуставѣ церковного пѣні# и особѣнагѣ правилочтѣні#, по оуказамѣ вѣ книгахъ црковнѣхъ обрѣтающѣмс#, съ приложѣніемъ Столпѣвѣ Евангеліинѣхъ по ключѣвѣмъ словамъ, сочинѣнѣ и напѣчатанѣ. – Перемышль : Книгопечатня соборной русской Капитолы, 1852. – 141 с.
30. Тулупов В. Чудо Святого Причащения / В. Тулупов. – Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2005. – 67 с.
31. Чопей Л. Русько-мадярський словарь / Л. Чопей. – Будапешт, 1883. – 446 с.
32. Ясіновський Ю. Жанри і форми літургійного співу / Ю. Ясіновський. – Режим доступу: www.regent.cerkiew.net. – 6 с.

Стаття надійшла до редакції 24.04.2014 р.